

Геннадій ШПИТАЛЬОВ
(Запоріжжя, Україна)

УДК: 94 (477) “1713/1729”

**Становлення Української
ланд-міліції (1713 – 1729)**

Історія Української ланд-міліції є важливим складником воєнної історії XVIII століття як українського, так і російського народів. Спеціальні нароби з цього питання належать О. М. Апанович, Л. З. Гісцовій, С. А. Гуковій, В. В. Пенскому, В. О. Пірку, М. І. Кабачинському та ін. Однак, сказати, що на сьогодні тема повністю розкрита, зарано. В даній публікації Українська ланд-міліція розглядається в контексті проблем організації оборони України російськими військами.

Впродовж XVII – XVIII століть в країнах Західної Європи міліцією називали народне ополчення, яке збиралось у випадку воєнної небезпеки. Ланд-міліція (від нім. *land* – країна, край, земля і лат. *militia* – ополчення) являла собою прикордонне військо, сформоване із поселеного на окраїнах держави населення. У різний час в країнах Європи ці військові формування мали наступні назви: *land-miliz* – у Германії, *land-militia* – у Великій Британії, *land-militie* – у Нідерландах, *land-milits* – у Норвегії, *mark-milits* – у Швеції, *jord-milits* – у Данії, *terra-milizia* – в Італії, *terres-milices* – у Франції. Започаткування прикордонної міліції в Російській державі пов'язане із створенням за правління царя Олексія Михайловича на відвойованих у Польщі землях кінного полку, сформованого із смоленської шляхти – так званого “*Рославльського шквдрону*”. (За царювання Петра I та його наступників цей шквдрон іменували Смоленською міліцією, а в 1765 році перетворили на кінний ланд-міліцький полк). Першу російську ланд-міліцію було сформовано у 1712 році із місцевих жителів в С.-Петербурзької губернії. Українську ланд-міліцію почали формувати у 1713 році. Пізніше на південно-східних окраїнах держави було створено Закамську і Сибірську ланд-міліції. Остаточо ланд-міліцькі формування в Росії зникають у 1828 році.

Перед тим, як безпосередньо взятися за Українську ланд-міліцію, вважаємо за необхідне розглянути передісторію питання.

Оборона південно-західного кордону відігравала в житті Московської держави досить важливу роль.

Так, впродовж 20-х – 30-х років XVI століття для оборони земель Московської держави від нападів кримських татар, на лівий берег Оки, до впадіння в неї р. Москви, (нижче цього місця Ока ставала широкою і повноводною) щовесни виходило військо, котре стояло там до глибокої осені, перетинаючи Муравський шлях. В районі річкових млин лівий берег укріплювався частоколом. Ця оборонна лінія називалась “Берегом”. На “Берег” московити почали виводити війська ще за правління великого князя Івана III (але лише при явній загрозі з боку Криму). По лінії “Берега” було засновано міста Болхов, Козельськ, Перемишль, Воротинськ, Калуга, Алексин, Таруса, Серпухів, Коломна. На правому березі Оки чатували прикордонні кінні загони.

У 1566 році південніше “Берега” було зведено Велику засічну черту, на котрій заснували городки-фортеці Білів, Болохов, Венів, Дедилів, Крапивну, Одосв, Переяслав-Рязанський. Ці міста були зв’язані лініями валів, ровів, а на ділянках густого лісу – засічними смугами. Населення, котре проживало “у края”, вважалось “украинным”. Засновані там городки-фортеці іменували “Низовыми украинскими городами”. То ж південну прикордонну область своєї держави московити називали “Україною”. У другій половині XVI століття на землях, що лежали по лівому і правому берегах Оки було створено прикордонний військовий округ – Тульський (Українний) розряд [1, с. 7-24].

За часів правління Іоанна IV “Грозного” дозорна служба на правому березі Оки покладалась на військо, сформоване із безвотчинних дітей боярських, безпомістних дворян, служилих козаків, а також із “гулящих” (вільних) і посадських людей, котрі потрапили на царську службу “по прибору” (шляхом вербування) або “по отечеству” (спадкова “фамільна” військова служба). Забезпечення служби прикордонників відбувалось за рахунок земель “диких поль”. Служилий “по отечеству” наділявся землею прикордонними воєводами (від імені царя) в особисте володіння пожиттєво. Служилий по прибору отримував землю від певної військової громади на час несення ним служби. Ті, хто мав на кордоні громадський земельний наділ, називали себе сябрами (товаришами) і володіли землями по “сябрённому”, тобто товариському праву володіння (отримуючи ділянки шляхом жеребкування) [2, с. 219-233].

З 1571 року прикордонники мали свій устав – “Приговор о станичной и сторожевой службе”. За цим Приговором в прикордонних містах дворяни або діти боярські “из числа мелкопоместных”, котрі не могли виступати кінно, несли “осадную службу”. Для забезпечення прожитку їм виділявся помістний оклад в 20-30 четей (30-45 десятин). У поле від прикордонних міст по черзі висилались кінні дозорні загони – станиці. На службу прикордонники виступали “о дву-конь”. Кінні загони складали головним чином служили козаки. Сотники, станичні голови і отамани призначались із числа заможних дворян і дітей боярських. Станичними головами в дозор ходили дворяни і діти боярські з помістним окладом не менш як в 400 четей (600 десятин). Урядники із числа середньопомістних осіб виходили на кордон разом із своїми людьми (з одним або двома озброєними слугами). У полі станиці стояли з 01 квітня по 01 грудня. Період несення служби окремої станиці тривав кілька тижнів. В зимовий період дозорні пости тримали лише поблизу слобід. Щоб залучити якомога більше охочих на кордон, уряд, за чолобитними окремих козацьких груп, надавав право на землю або підтверджував пільги у вигляді звільнення “обеления” козацьких дворів від повинностей. Такі козаки називались біломістними і мали земельний оклад від 20 до 30 четей. Крім того, окремі служили козаки за особливі заслуги жалувались землями на помістному праві, що у матеріальному відношенні урівнювало їх у службі з дворянами. При цьому помістні козаки до благородного стану не причислялись. Ці козаки-поміщики складали не більш як 12-15% усіх служилих козаків і у правовому становищі були прирівняні до стрільців [3, с. 69-73, 78, 129].

На самому початку колонізації правого берега Оки малочисельні “низовые служилые люди” жили укріпленими слободами. Із поступовим збільшенням на правобережжі чисельності прикордонників, з’явилися поміщицькі усади (садиби), стани (станіці) і зимники (зимівники). При оповіщенні українного населення про похід “крымского царя”, люди Тульського розряду мали зі зброєю збиратись до найближчих городків-фортець і укріплених слобід.

Обороною прикордонних городків і слобід керували спеціально призначені “осадные головы”. Гарнізонну службу в прикордонних городках несли “худые и безконные казаки”. Городові служилі люди були набрані на службу із числа убогих і безкінних козаків і наділялись землею по 30-40 четей на кожного (по 45-60 десятин). Для кінної станичної служби із безпомітних дворян і безвотчинних дітей боярських було сформовано розряд “Украинских городов детей боярских беспоместных”. Українські діти боярські мали 50 четей (75 десятин) помісного окладу, а поверстані до цього розряду біломістні і помістні козаки – по 30-40 четей. На середину XVI століття розряд Українських дітей боярських налічував близько 10 тис. осіб. Українські діти боярські проживали поблизу укріплених пунктів окремими усадями і збирались в городках лише у разі татарських набігів. На цей випадок вони були зобов’язані тримати в городках “осадныя двори”, в котрих постійно проживали лише їх холопи, а за відсутності таких – двірники із вільних “гулящих” людей [4, с. 101-114].

Прикордонна служба набула спадкового характеру. Усі прикордонники (діти боярські, дворяни і прибірні), як правило, мали залишатися на службі довіку. Більше того, діти і найближчі їх родичі після досягнення певного віку також мали відбувати службу замість батька, брата, дядька або служити разом з ними. За наступних царювань охочих до військової служби людей воеводи мали переписувати “у стрельцов и у казаков, и у посадских, и всяких жителей людей детей, и братью, и племянников, и зятьев, и приемышей, и половинщиков, и всяких захребетников, и у всяких людей дворников, которые не крепостные холопы и не пашенные крестьяне, и которые в писцовых книгах не написаны” [5, № 1564]. Головними критеріями для прибору були особиста свобода, благонадійність і відданість верхній владі. За кожного поверстаного або новоприбраного перед начальством мала поручитися громада або декілька авторитетних осіб. (Усі московські військовослужбовці, в тому числі і знать, пов’язувались круговою порукою двох-трьох осіб, котрі, у свою чергу, так само пов’язувались порукою третіх осіб і т. д.) [6, с. 61-66].

Колонізація правого берега Оки, як тоді казали – “Низу” відбувалась досить інтенсивно. Так, у 40-х роках XVI століття перед Великою засічною чертою, від Новгород-Сіверського до Алатирия, було зведено лінію прикордонних укріплень з городками Путивль, Рильск, Севськ, Кроми, Орел, Новосиль, Данків, Єпіфань, Рязьск, Шацьк, Темник. Впродовж другої половини XVI століття в цьому районі виникли городки Михайлів, Курськ, Мценськ, Чернь, Дедилів, Пронськ, Білгород, Вороніж, Слесь, Лівни, Валуйки, Оскол, Сапожок, Царьов-Борисів. Впродовж першої половини XVII століття на Низу виникли нові городки – Новий Оскол, Тамбов, Козлов, Добрий, Сокольськ, Усмань, Орлов, Урив, Коротяк, Скопін, Обоянь, Суджа, Усерд, Ольшанськ, Карпов, Хотмижськ, Чернавськ, Чугуїв, Яблуньов. У 1623 році військово-адміністративними центрами південно-західних ділянок кордону стали Брянськ, Трубчевськ і Севськ; південних ділянок – Путивль, Рильск, Курськ, Білгород, Царьов-Борисів, Валуйки, Старий Оскол і Вороніж; центрами південно-східних ділянок стали Слесь, Єпіфань, Рязьск і Шацьк. Тоді ж було впроваджено і новий устав прикордонної служби. За уставом кінну дозору службу мали нести малопомістні дворяни, котрих уряд наділив земельними ділянками нижче Великої засічної черти.

Україні низові городи перебували у віданні Розрядного приказу. Структурно приказ поділявся на столи і повиття. Зокрема, Тульський стіл здійснював управління південноросійською засічною і станичною службами, а

також забезпечував українних служилих людей земельним і грошовим жалуванням. У свою чергу Помістний приказ, котрий видав фондом “пустоместных” земель, наділяв служилих людей помістями (згідно окладів, встановлених Розрядним приказом). З другої половини XVII століття територія Московської держави поділялась на розряди, такі собі військові округи, котрі називались “поместными полками” – Московський, Владимирський, Рязанський, Новгородський, Смоленський, Білгородський, Севський, Тамбовський, Казанський, Симбірський, Тобольський, Томський, Єнісейський, Ленський. Керівництво розрядами на місцях здійснювали одноіменні столи (для наприкладу, – Білгородський стіл), котрі являли собою обласні військово-адміністративні управи. Очоловались розрядні столи воеводами з рангом боярина або окольничого, котрі відали усіма військовими і цивільними справами у краї. (У 1708 році замість розрядів запровадять губернії).

У 1556 році було складено “Уложение о службе”, котре регламентувало порядок служби поміщиків. Легка кіннота московитів, котра була суто поміщицькою, дістала назву помістної (тобто кавалеристи несли військову службу за помістне земельне володіння). За поміщиками, котрі розорювались на війні і ставали піхотинцями, помістя зберігались, а самі власники помість, до виправлення справ, переходили на пішу помістну службу. Суттєвий відсоток помістних піхотинців не міг знову “стать на коня”. Про таких можна зустріти наступні відомості окладників (дворянських поручителів): “худ, на службу ходит пеи”; “худ, от службы отбыл и впредь служити нечем, и поместья за ним нет”; “худ, живёт в городе у церкви, стоит дьячком на клиросе”; “обнищал, волочится меж двор”; “жил в крестьянх за Протасовым, поместья за собою сказал 40 четей”; “мужик, жил у Фролова в дворниках, портной мастершико; бояре осматривали, приговорили из службы выкинуть вон”. Безнадійно зубожілих поміщиків виключали з дворянської служби і ті, потрапивши до категорії “гулящих людей”, ставали перед вибором куди податись: чи то до міста наймитувати; чи то в підсусідки або двірники до якогось служилого чину; чи то на Дон для військового промислу; чи то на низову засічну службу. Ясна річ, що для чоловіка, котрий мав сім'ю, останній варіант був найпривабливішим.

Низові фортеці і слободи являли собою суто військові поселення, де селились лише служили люди; посадських людей (ремісників і торговців) там практично не було. Крупні поміщики, котрі отримували на Низу значні земельні пожалування, влаштовували там помістя, куди переселяли частину своїх холопів, а потім переманювали із сусідніх повітів особисто вільних захребетників, задвірників і бобилів. Залежних селян (кріпаків-переведенців) на Низу могли мати лише заможні “вотчинники” із числа городових воевод, а також монастирі і значне духовенство. Потребуючи робочих рук, низові поміщики приймали до себе також і біглих холопів, надаючи останнім суттєві пільги. Уряд на це закривав очі. Вже до середини XVII ст. на Низу утворилась значна кількість середніх і крупних поміщицьких господарств. При цьому, із центральних областей держави вільні (чорносошні) селяни на Низ не переселялись [7, с. 91-101, 110-112].

У першій половині XVII століття ядро українної прикордонної кінноти становили низові середньопомістні дворяни. Згідно встановленій черзі, вони мали з'являтися на дозорну службу зі своїми людьми (синами, свояками, племінниками), кіньми, озброєнням, спорядженням і провізією. Від кількості цих людей залежав розмір земельного наділу поміщика. Під час польової

служби низові дворянські загони доповнювалися українськими дітьми боярськими. Гарнізонна служба в низових городках покладалась на городових служилих людей – засічних сторожів, затинних стрільців, пищальників, пушкарів, воротників та піших городових козаків. Ця категорія військовиків, а також “начальних чинов стрельцы и солдаты разночинцы”, забезпечувалась із виділених розрядами земельних наділів, що (як і раніше) надавались у колективне володіння. У період воєнного часу, для посилення українного війська, на засічну службу в центральних областях держави брали з кожних 20 дворів по одному “даточному”, озброєному рушницею, сокирою і рогатиною. У 40-х роках XVII століття драгунські полки іноземного строю, сформовані в Москві із безвотчинних дітей боярських, були “устроены вечным житєм на Украйне к татарской границе”. На кордоні драгунів наділили невеликими земельними наділами, по 50 четей на кожного [8, с. 235-251]. (Буде доречним зазначити, що із запровадженням у 1632 році полків іноземного строю усіх зубожілих дворян почали верстати в солдати, безземельних дітей боярських – в драгуни, а малопомістних – в рейтари. При відмові верстатись на цю службу або при ухилинні від неї, людей боярського і дворянського кореня було наказано “писать в землепашцы”. Солдати і драгуни отримували грошове жалування, а також казенні однострої, амуніцію і озброєння; помістями не наділялись, а мали проживати в батьківських помешканнях або у садибах найближчих родичів. Рейтари, крім жалування, отримували земельні ділянки, а начальні чини, ще й селянські двори. Із поступовим збільшенням кількості полків нового строю, рядовий склад регулярної піхоти перекомплектовували синами заможних вільних людей і прибірних різночинців, а солдатів-дворян верстали в рейтари).

Впродовж 1635 – 1638 років Велику засічну черту із її передовою лінією Новгород-Сіверський – Алатир відремонтували. Але після 1654 року, коли Московська держава почала війну із Польщею і Кримом, цього виявилось недостатньо. У 1658 році на південно-східному кордоні було завершено зведення Білгородської черги. (Пролягала від верхів'я Ворскли до верхів'я Цни, де за відсутності густих лісів будували оборонні об'єкти в районах річкових бродів). На 1659 рік Білгородська черта включала в себе наступні міста: Ахтирку, Вільне, Хотмижськ, Карпів, Болховий, Білгород, Корочу, Яблунів, Новий Оскол, Усерд, Ольшанськ, Коротяк, Урив, Костенськ, Вороніж, Орлів, Стулін, Усмань, Сокольськ, Добрий, Козлов, Тамбов. (Від Тамбова починалась Сибірська засічна черта). Служилих людей цих городків та прилеглих до Черти міст, разом із “черкаскими [слобідськими] полками”, було включено до складу Білгородського розряду. Білгородський розряд являв собою прикордонний округ і у різний час налічував від 19 до 30 тис. служилих людей. (У документах тієї доби Білгородський розряд і Білгородський полк ототожнювались). Територія, що примикала до Черти в народі отримала назву “Белгородской Украйни”. У 1660 році на південно-західному кордоні було створено Севський (Сіверський) розряд із містами Севськ, Рильськ, Путивль, Брянськ, Білів, Болхів, Карачів, Кроми, Лихвин. Обидва розряди склались із солдатських, драгунських і рейтарських полків, а також загонів стрільців і помістної дворянської кінноти. У тактичному відношенні Білгородський і Севський полки являли собою окремі корпуси; кожен складався із воеводського полку (дівізійного складу), полку першого товариша і полку другого товариша (обидва бригадного складу). З 1656 по 1782 рік південноросійські прикордонні війська знаходились у віданні голови Білгородського і Севського столів Розрядного приказу князя (з 1665 року боярина) Г. Г. Ромодановського.

При створенні Білгородського і Севського розрядів та поселенні на кордоні полків нового строю на Низу склалась окрема категорія “старого” українного населення – однодвірці. Основу цієї категорії становили біломістні і помістні козаки, пушкарі, затинні стрільці, воротники, сторожі, а також майстри фортечної і засічної справ. Усі вони жили по станах (станіцях) так званими “однодворками” – великими дворами. У такому дворі, крім хазяїна, його дружини та дітей проживали також “неотделённые братья”, племінники, свояки, захребетники, підсусідки (і усі разом із власними дружинами та дітьми). За період майже в століття однодвірницькі роди стали власниками чималих ділянок землі і угідь, розкиданих інколи по різних волостях. (Отримані пращурами дрібні земельні ділянки збільшувались за рахунок подальших пожалувань, вдалого одруження, скупівлі тощо). На середину XVII століття низовий однодвірок являв собою досить серйозну господарську одиницю. Для низових служилих людей однодвірки виявились зручними у тому плані, що, користуючись подвірним принципом розподілу громадської землі, кожен воєк мав можливість зменшити тягар служби, періодично виставляючи замість себе своїх близьких родичів або наймитів.

На 1665 рік загальна чисельність однодвірців в Білгородському і Севському розрядах становила понад 10 тис. осіб (це рахуючи самих лише хазяїв). Однодвірців було усунуто від безпосередньої служби і переведено до категорії військовозобов’язаного населення. В мирний час однодвірці надавали постійно військам, задіювались на ремонті і будівництві укріплень, а у випадках воєнного часу складали земське (крайове) ополчення або відбували гужову повинність при армії. Відживають свій час як військова сила і українські діти боярські. Перед ними є лише дві перспективи – або вступати до полків нового строю, або записуватись в однодвірці. (Верстання козаків в українські діти боярські припинилось у 1675 році). На початку XVIII століття в однодвірці зарахують також безвотчинну і безпомістну шляхту (зубожілих дітей боярських і дворян), наділену на Низу 50 четями землі для власного прожитку, а також поселених на Білгородській черті драгунів старої служби [9, с. 219-233, 238-246]. Усі разом однодвірці склали особливий військовий неподатний стан. Земельні володіння вони тримали як “*вотчие дачи*”, тобто не як помістя, а у володінні служилої громади [10, с. 480]. Однодвірницькі землі складали дві групи. До першої групи належали земельні ділянки батьківські, пожалувані або особисто куплені. До другої групи належали: ділянки, куплені зубожілому служилому чину волостю або селом; ділянки, надані від казни для ліквідації малоземелля того чи іншого одруженого однодвірця (у разі відділення від батька чи брата); ділянки, освоєні у Дикому полі. Оскільки пращурам однодвірців землі наділялись четями (четвертями), то таке володіння дістало назву четвертного. (У другій половині XIX століття однодвірців зарахують до категорії четвертних селян) [11, с. 106-112]. Продати свою землю однодворець мав право лише однодворцеві свого розряду. Особи благородних коренів, яких на початку XVIII століття чимало приписувалось до розряду однодвірців (щоб уникнути дальніх військових виправ), зазвичай мали власних “*дворовых холопей*”. Втім, продавати кріпаків однодвірці могли лише особам свого звання у межах свого розряду [12, с. 113-116, 231].

Між тим низових поміщиків “*дворян сотенной службы*” записали в рейтари. (У Білгородському і Севському розрядах таких налічувалось близько 40 сотень). До них додали кілька тисяч благородних коренів українських дітей боярських. У такий спосіб сформували цілий кавалерійський корпус. На початок 70-х років

XVII століття в 77 південних містах було 10 658 рейтарів. З метою посилення атакуючої міці рейтарських полків, додатково сформували “шкварони” копійщиків, число яких досягало 4 тис. осіб. (Копійщики на південному кордоні виконували функції гусарів, котрих на той час мали лише північно-західні розряди). Згодом рейтарів і копійщиків переформували таким чином, щоб у рейтарському полку був один ескадрон копійщиків, а у копійщицькому полку – один ескадрон рейтарів. За свою службу рейтари і копійщики отримували помістне і грошове жалування. Білгородський і Севський столи від імені царя жалували їм усім по одному “*подъёмному*” двору, із числа земських (а фактично однодвірницьких) дворів. Хазяїн підйомного двору по відношенню до “*владельца*” (свого володаря) являвся “*приборным подмощиком*” (служилим підпомічником). Мешканці пожалуваних дворів були зобов’язані обробляти земельні наділи володарів і тим забезпечувати їх військову службу. Одружені володарі, як правило, отримували сусідські двори і, для зручності ведення господарства, об’єднували їх із власними. Неодружені володарі селились безпосередньо у дворах своїх підпомічників. У соціальному і правовому відношеннях уряд прирівняв низових підпомічників до державних (вільних) селян. При цьому в центральних областях держави однодвірцями вважали володарів (рейтарів і копійщиків) підпомічницьких, а тепер селянських, дворів.

У розпалі російсько-турецької війни 1676 – 1681 років уряд царя Федора Михайловича запровадив у державі подвірну подать на “*стрелецкие деньги*”. Згідно ревізії 1678 – 1679 років для кожного податного округу уряд визначив по числу тяглих дворів середній подвірний оклад, вираховував загальну суму, яку платники самі розподіляли між дворами. На території Білгородського і Севського розрядів сплата окладу поширювалась як на селян-підпомічників, так і на однодвірців. Зібрані в розрядах кошти йшли на забезпечення служби своїх рейтарів, копійщиків і драгунів, а також поселених на Низу солдатів полкової служби. Між тим серед низових рейтарів, копійщиків і драгунів поширилась практика передачі частини своєї служби і відповідної до неї кількості землі іншим особам, як правило малоземельним однодвірцям. Найчастіше передавалась половина служби, рідше третина. Особи, котрі брали половину або третину служби, так звані “*половинщики*” і “*третчики*”, за отриману земельну ділянку заміщали кавалериста у полку рік чи два. При цьому помістні землі ніколи не пустували. Досить часто підпомічник і був тим самим половинщиком. Така практика носила характер не тільки двосторонніх угод, а й урядових заходів, викликаних постійними війнами і дальніми виправами служилих людей. У воєнний час (Чигиринські походи 1677 – 1678 років, Кримські походи 1687 і 1689 років, Азовські і Дніпровські походи 1695 – 1696 років) однодвірців не задіявали у військових виправах, хіба хто з них виставляв на половинну або третинну службу свого сина чи родича [13, с. 146-148].

Тим часом оборонні засічні черти посувались на південь. Так, для прикриття слобідських полків, впродовж 1679 – 1681 років на південному фланзі Білгородської черти було зведено Ізюмську черту, котра перетинала Муравську та Ізюмську сакми. Ця лінія укріплень тягнулась кутом від Коломцького острогу на південь до Царьова-Борисіва і далі на північ до Усерда, примикаючи до Білгородської черти, по річкових течіях Іжа – Сіверський Донець – Оскол – Валуй. На будівництві лінійних фортець та інших прикордонних укріплень були задіяні слобідські козаки і низові служили люди. Заселялась Ізюмська черта малоросійськими і слобідськими козаками-переселенцями, котрі поділялися на чотири стани: вартові, станичні, городові, полкові. Крім того, з Білгородської

України на Ізюмську черту переселився незначний відсоток служилих людей, котрих прозвали слобідськими однодвірцями. У 1684 році для захисту торських соляних промислів (населення ф. Тор і Маяцького острогу) перед Ізюмською чертою слобідськими козаками було зведено Торську засіку. (У 1700 році торські промисли будуть розорені татарами. Нову соляну слободу промисловці заснують у 1701 році на р. Бахмут. Бахмутський острог невдовзі стане центром однойменної прикордонної провінції) [14, с. 17-19].

У 1699 році в Росії розпочалась військова реформа. Вид служби за прибором, як і помістну систему жалування, було скасовано. Із започаткуванням регулярної армії офіцерами були зараховані лише крупні і середні землевласники. Дрібних землевласників, таких як низові рейтарі і копійщики, було віднесено до розряду “людей старых служб” із збереженням колишніх земельних і дворових пожалувань. Замість військової служби люди цього розряду, а також члени їх родин і близькі родичі, мали сплачувати подушну грошову подать, котра йшла на жалування регулярним полкам. (Із низових рейтарів і копійщиків починають стягувати по 1,50 руб., з дітей їх – по 70 коп., із солдатів городової служби, стрільців, пушкарів і козаків – по 1 руб., з дітей і свояків їх – по 50 коп., а із селян усіх вищезгаданих категорій – по 25 коп. з двору) [15, № 1710].

Цар Петро Олексійович не переймався правовими тонкощами щодо низових служилих людей. Володарів-однодвірців реформа поставила на один шабель із підпомічниками – в “ревизских сказках” обидві ці категорії писались “мужиками” (державними селянами). У ході ревізії більша частина городових дітей боярських, записаних раніше однодвірцями, поверталась в нові драгунські полки, що давало право повернутись до лав дворянства. Цього не зробили лише пристаркуваті, покалічені, або ті, що свідомо ухилялись від регулярної служби. У свою чергу, колишні українські діти боярські, котрих уряд не зачислив до благородного стану, в основній своїй масі визнали за краще залишатись державними селянами; на саме лише царське грошове жалування вони не спокусились [16, с. 269-271]. (На початку Північної війни в драгуни верстали лише самих дворян. Із поступовим збільшенням драгунських полків, до них почали верстати колишніх українських дітей боярських, але без надання дворянства. З 1720 року в рядові драгуни Українського корпусу, замість пристаркуватих і покалічених, зараховуватимуть попівських і дияконівських синів, хлопців із вільних “гулящих” людей, а також безземельних “мужиков” із числа пушкарів, воротників, затинщиків, козаків і стрільців) [17, № 3486].

Всього ж із людей Білгородського і Севського розрядів було сформовано 12 драгунських полків: 4 полки впродовж 1701 – 1702 років (М. Мещерського, О. Рогозіна, М. Франка, С. Дятлова) і 8 полків впродовж 1704 – 1706 років (2-й М. Мещерського, М. Зибіна, Ф. Хрущова, І. Пестова, М. Малигіна, Ф. Ощеріна, Ф. Фасмана, Г. Волконського) і два окремих ескадрони (Козловський і Вороніжський). При цьому слід зауважити, що усі ці полки прослужили недовго – впродовж 1706 – 1713 років їх було або переформовано, або остаточно скасовано. Також у діючій армії існували полки кінної служби, набрані із смоленської шляхти, “украинцев” и казанских служилих людей. Зокрема, впродовж 1701 – 1705 років при армії знаходився полк кінної служби С. Бахметьєва, набраний із служилих людей сотенної служби, стрільців і козаків низових городів. У 1703 році із низових рейтар і копійщиків сформували “сведённый” рейтарсько-копійницький полк Я. Вячеслова і рейтарський полк Г. Вєрьовкіна, але вже наступного року розпустили. Разом з тим, в розпорядження

білгородського і севського воєвод передавалась частина рейтарських полків, сформованих 1700 року в Москві. Так, наприклад у 1701 році рейтарський полк А. Шнейвіца прибув із Москви на гарнізонну службу до Севська, а рейтарський полк І. Поздеева – до Києва. Крім того, на Україну в низові городи “*на вечное житье*” із Москви висилались жилі стрілецькі полки. А між тим, низові стрілецькі полки відраджались на гарнізонну службу у віддалені фортеці (Кам’яний Затон, Тавань, Азов та ін.). Для цього у 1700 році із людей старих служб білгородського і севського розрядів створили чотири городові стрілецькі полки: в Курську – голови С. Клететцова, в Рязьку – голови О. Щёголева, в Брянську – голови О. Сафонова, в Путивлі – голови Г. Мешкова. У 1706 році ці полки розформували. Що ж до низових солдатів, то кращими з них періодично доукомплектовували регулярні полки, набрані на смоленщині (М. Герінга, І. Бернера, С. Дремонта, Г. Гейна та ін.), котрі впродовж 1701 – 1712 років несли службу в Києві. Місце низових солдатів “*на Україне*” заступили вибірні (старі московські) солдатські полки. Запроваджена у 1705 році рекрутчина людей старих служб не стосувалась. (Регулярна піхота до 30-х років XVIII століття комплектувалась вільними і посадськими людьми центральних областей) [18].

У 1706 році кращі “*людей старых служб*” Білгородського і Севського розрядів було зведено в Українську дивізію. Туди зараховували рейтарів, копейщиків і стрільців із розформованих низових полків. Осіб, записаних до реєстру дивізії, разом із їх родинами, повернули до неподатного стану. Українська дивізія зберігала статус помістного війська. Її забезпечення покладалось на місцеве податне населення. До складу дивізії увійшла також Слобідська козацька бригада (Острогозький, Охтирський, Харківський, Ізюмський і Сумський полки), а також Чугуївська та Бахмутська козацькі команди. Командиром дивізії було призначено майора Преображенського гвардійського полку (звання рівне бригадному генералу) князя В. Долгорукова, а бригадиром Слобідської бригади – полковника Ф. Шидловського [19, с. 23-28, 32-35].

Паралельно в державі було проведено ряд адміністративно-територіальних і управлінсько-поліцейських реформ, що кардинально змінило життєвий уклад Південної Росії – “*Україны*”.

У 1708 році, під час губернської реформи, землі Білгородського і Севського розрядів було поділено на провінції: Білгородську, Орловську, Севську, Воронежську, Слєцьку, Тамбовську, Шацьку і Бахмутську. Разом із Слобожанщиною (яка знаходилась у віданні білгородського воєводи), ці провінції було розписано між Київською і Азовською губерніями. Так, до складу Київської губернії увійшли Київська, Білгородська, Орловська і Севська провінції, а також Сумський, Охтирський і Харківський слобідські полки. До складу Азовської губернії увійшли Воронежська, Слєцька, Тамбовська, Шацька і Бахмутська провінції разом з Острогозьким та Ізюмським слобідськими полками. (Адміністративним центром Київської губернії був Білгород, а Азовської – Воронеж). Підрозділи Української дивізії, сформовані у Білгородській, Орловській і Севській провінціях Київської губернії, мали контролювати Гетьманщину, а підрозділи, сформовані у Воронежській, Слєцькій і Тамбовській провінціях, – територію між Бахмутом і Азовом.

У підтриманні порядку в губерніях важливу роль відігравали, створені у 1711 році, гарнізонні війська (полки 2-ї статті). Гарнізонні піхотні полки являли собою внутрішню сторожу і призначались для служби у містах і фортецях, а гарнізонні драгунські – для патрулювання на лініях комунікацій і придушення

різного роду заворушень. Полки 2-ї статті комплектувались із “людей старьх служб”, котрі за своєю статурою, станом здоров'я та якістю підготовки не годились до польової служби; платню отримували утричі нижчу ніж у польових полках (полка 1-ї статті). Мундири шилися не із закордонного сукна, як для польових полків, а з найдешевшого вітчизняного матеріалу – “серьмяги” [20, с. 77-78]. Гарнізонні війська перебували у віданні губернаторів. У 1712 році гарнізонними військами замінили городових служилих людей в усіх губернських фортецях (точніше сказати – городові команди перетворили на гарнізонні). В Київській губернії таким маніром було сформовано 7 піхотних полків, а в Азовській – 5 піхотних і 1 драгунський полк. На середину XVIII століття гарнізонні війська імперії склались із 49 піхотних і 7 драгунських полків [21, с. 21].

Окреме місце у південно-західному регіоні держави займала Гетьманщина (в урядових документах “Мала Росія” або “Малоросія”).

До складу Київської губернії Гетьманщина не входила. У 1708 році Київську провінцію однойменної губернії склали лише ті малоросійські міста, де ще за попередніх царювань перебували російські гарнізони – Київ, Переяслав, Чернігів, Ніжин, а також зведені росіянами на Запорозжжі фортеці – Новобогородицька, Новосергіївська, Кам'яний Затон. У 1709 році додаються Полтава, Переволочна [22, с. 208-209]. Гарнізонну службу в цих фортецях несли військові команди Білгородського розряду. Гетьманські полки до Української дивізії жодного відношення не мали, оскільки вважались військом союзницьким, а самому гетьману в армії віддавались почесні, аналогічні тим, що віддавались іноземним правителям [23, с. 310]. Втім, у випадку явної загрози з боку Криму, полки гетьманського регіменту мали підлягати командирі дивізії (що неабияк насторожило гетьмана І. Мазепу та його оточення). Перехід Мазепи на бік шведів призвів до обурення, зневаги і подальшої недовіри до малоросіян з боку московитів. Відтоді російський уряд вбачатиме в Українській дивізії противагу малоросійському козацтву. У справах оборони кордону адміністрація гетьмана І. Скоропадського (і усіх наступних гетьманів) підпорядковуватиметься київському генерал-губернатору.

Тепер переходимо до суті справи.

Передумовою створення Української ланд-міліції став невдалий похід Петра I до Молдови у 1711 році і подальша загроза південним провінціям з боку Туреччини та Криму. Так, у той час, коли головні сили російської армії разом із царем були зосереджені біля р. Прут, оборона Лівобережної України покладалась на польовий корпус генерал-майора І. Бутурліна, підрозділи Української дивізії, слобідську козацьку бригаду Ф. Шидловського, а також на реєстрові і наймані полки гетьмана І. Скоропадського. При цьому усі ці війська не завжди вдало протистояли мазепинцям, запорожцям і станіславцям, котрі разом із татарами постійно проводили військові диверсії і розгорнули антимосковську агітацію на Гетьманщині. Після повернення з Молдови Петро I відтягував виконання умов Прутського договору і розпочав підготовку до відновлення бойових дій проти османів. На початку 1712 року головнокомандуючий на Україні генерал-фельдмаршал граф Б. П. Шереметьєв (колишній білгородський воєвода) зосередив під Києвом регулярні полки, що повернулися з-під Пруту. Це угруповання військ дістало назву Головного обсерваційного (спостережного) корпусу. На лівому березі Дніпра південний кордон обороняли два окремі регулярні корпуси під командуванням генерал-майора графа П. Апраксіна і генерал-майора графа І. Вейсбаха. Гетьманські

козаки тримали пости по лівому берегу Дніпра від Києва до Переволочни. Пости слобідської бригади стояли у верхів'ях р. Самари і Кальміусу. Крім того, для захисту великоросійської України цар викликав із центральних губерній колишніх рейтарів і дворян *"сотенной служби"*. Це ополчення під проводом князя М. Г. Ромодановського зосередилось під Путивлем [24, с. 97-98].

У 1712 році розквартирування російських військ на Україні кардинально змінилось. Командиром Української дивізії (гарнізонних полків Київської і Азовської губерній) став П. Апраксін. Частина полків дивізії розквартирували на території Гетьманщини і Слобожанщини [25, с. 88-89]. Відтепер в Київській провінції і на Гетьманщині постійно мало перебувати 7 піхотних гарнізонних полків: Київський (обер-комендантський), Чернігівський (комендантський), Полтавський, Стародубський, Ніжинський, 1-й Глухівський і 2-й Глухівський (комендантський). Ці полки комплектувались в Орловській і Севській провінціях. В решті провінцій Київської і Азовської губерній стояли Білгородський, Єлецький, Тамбовський, Коротяцький і Павлівський піхотні гарнізонні полки, а також Воронежський драгунський гарнізонний полк. У Бахмутській провінції службу ніс окремих гарнізонний батальйон [26, табл. № 35]. Для підкріплення Української дивізії, за наказом царя, на території Гетьманщини і Слобожанщини *"для сохранения внутреннего спокойствия"* було розквартировано Український корпус, котрий налічував 11 драгунських полків. На кордоні драгунські команди корпусу розташували позаду козацької лінії форпостів [27, с. 9-11].

Наприкінці 1712 року турецький султан Ахмед III вдруге оголосив війну Петру I (бо цар зволікав із виконанням умов Прутського договору 1711 року). Оттоманська Порта (османська урядова знать) задумала примусити царя віддати Україну (Правобережжя, Лівобережжя і Запорозжя) і створити там союзу Туреччині і Криму козацьку державу під булавою П. Орлика. У російської верхівки не було впевненості в тому, що Гетьманщину вдасться утримати під своїм контролем; очікували на удар усієї турецької армії по Києву, потужні диверсії татар на Слобожанщину і перехід гетьманських козаків під протекцію султана. На початок 1713 року ситуація була напруженою: татари вкупі із запорожцями постійно проводили диверсії на кордоні; заклики П. Орлика розхитували Гетьманщину; султан погрожував походом і цим відтягував сили росіяні із шведського фронту. То ж наприкінці січня 1713 року Сенат отримав царське повеління, відповідно до якого треба було *"старатца дабы на Украине собрать ландмилиц тысяч шесть, а буде можно тысяч и десять и оные посадить в украинских гварнизонах"*. 02.02.1713 Сенат видав указ щодо створення на півдні п'яти піхотних ланд-мілицьких полків [28, с. 214]. Місцем служби цих полків мала стати Київська губернія. Утримання ланд-міліції покладалось на населення Київської губернії. Жалування *"ландмилицам"* (ланд-міліціонерам) визначили таке ж, як і гарнізонним піхотинцям. Виконання указу було покладено на князя Дмитра Михайловича Голіцина (з 1707 голова Білгородського розряду з іменуванням київським воеводою; київський генерал-губернатор 1711 – 1718) [29, с. 14-15].

Комплектувалась ланд-міліція із *"скасованных за излишеством"* піхотних полків 2-ї статті (Ф. Буларта, М. Жданова, П. Кошелева, Г. Репьєва, П. Григорова, І. Хотунського, А. Кривцовського) та стрілецьких (Д. Воронцова і Є. Вестова). До цих полків вирішили додати синів і племінників колишніх служилих людей Білгородського і Севського розрядів. Київська і Азовська губернії мали виставити 7000 молодиків віком від 15 до 30 років (по 3500 осіб

кожна) [30, с. № 2643]. На середину травня в обох губерніях вдалось зібрати 5905 чоловік (але схоже на те, що сюди врахували і людей стрілецьких полків). Із новобранців Київської і Азовської губернії створили три полки: І. Хрипунова, Г. Сухотіна та полк царевича Олексія Петровича (командував полком майор І. Отяєв) [31]. У Ніжинському армійському магазині новобранці отримали рекрутські однострої і рушниці старого зразка. Навчання новобранців покладлось на обер і унтер-офіцерів скасованих полків та відряджених із Москви відставних чинів. Впродовж літа рекрути перебували у навчальних таборах [32, с. 64].

Формуючи ланд-міліцію, Петро І планував влити чотири гарнізонні полки Київської провінції до складу корпусу Б. П. Шереметьєва, а на зміну їм прислати гарнізонні полки Білгородської, Севської і Воронежської провінцій. Натомість гарнізонну службу у цих трьох провінціях мала нести новостворена ланд-міліція. Втім, цар відмовився від цієї ідеї. Ланд-міліцією лишень посилили залоги Київської провінції. Усі гарнізонні полки губернії залишилися на місцях. До кінця літа в Київській губернії було 14 ладміліцьких полків різного складу, більшість з яких перебувала у стані комплектування. Чисельність ланд-міліціонерів становила 10 000 чоловік: у Києві 5000, у Полтаві 2000, у Чернігові, Ніжині і Переяславі – по 1000 чоловік. Крім того, ланд-міліцький полк Н. Анненкова (колишній гарнізонний А. Шарфа) прибув на службу до Білої Церкви, а ланд-міліцький полк Я. Постельнікова (також колишній гарнізонний) до Бахмуту [33, с. 47].

Восени 1713 року, після остаточного замирення царя із султаном, потреба в ланд-міліції відпала. На початку 1714 року Д. Голіцин наказав відібрати із набору солдатів скасованих польових полків і замінив ними гарнізонні підрозділи у фортецях Київської провінції. Офіцери отримали відпустки і мали перебувати по своїх домівках “до указу”, періодично з’являючись на огляди до Білгорода, де знаходилась резиденція київського генерал-губернатора. Новобранців було використано на спорудженні укріплень Київської фортеці, після чого розпущено на невизначений термін. Надалі їх час від часу збирали для лагодження фортифікаційних споруд Київської провінції. У 1719 році за нового генерал-губернатора Петра Олексійовича Голиціна (двоюрідний брат Д. Голиціна) ланд-міліцьку службу було скасовано, а офіцерів – остаточно розпущено [34, с. 14-16].

У справі охорони південного кордону, паралельно із створенням ланд-міліції в Київській губернії, уряд також покладав надії на гусарський корпус. До оборони Київської губернії було залучено гусарські полки, навербовані впродовж 1707 – 1710 років із числа молдаван, волохів, сербів, болгар та угорців. На 1711 рік налічувалось шість “*Валахських*” полків і дві роти – Сербська і Польська [35, с. 38]. У ході війни стало цілком очевидним, що якість служби цих гусарів далеко не відповідала обсягу видатків на їх утримання. Кожен окремих гусар був добрим рубакою, але вкупі ці недисципліновані юрби лише чинили шкоди місцевому населенню. На кордоні користі від них було мало. Після замирення із Туреччиною гусарські полки було розпущено [36, с. 8]. На службі із числа кращих було залишено лише три п’ятисотенні полки-команди: Угорський (Апостола Кігіча), Волоський (Михая Брашевьяну, пізніше – Сербина) і Козацький (Василя Танського). Але і ці частини згодом розбіглися. Через великий недокомплект рядового складу у 1721 році гусарські команди було ліквідовано [37, с. 48].

Новий кордон Росії з Османською імперією було розмежовано у 1714 році. Оскільки запорозькі землі відійшли Кримському ханству, прикордонною територією стали лівобережний Полтавський, слобідські Ізюмський і Харківський полки, а також Бахмутська провінція і Область Війська Донського. Впродовж двох наступних десятиліть (до 1735 року) прикордонні українські землі періодично зазнавали грабінницьких нападів з боку ногайців – всупереч застеререженням хана набіги чинили загоми окремих бейв. Крім того, на Україну продовжували проникати агенти П. Орлика (діяли до 1740 року). Із пійманими на Гетьманщині і Слобожанщині “шпигами” російська влада нещадно розправлялась [38, с. 95-101].

Після остаточного замирення із Туреччиною Петро I заходився впорядковувати систему утримання і забезпечення регулярної армії. Ця справа не оминула людей старих служб. У січні 1715 року в усіх губерніях держави, замість провінцій, були запроваджені ландратські долі по 5536 тяглих дворів кожна. Ландратські долі мали утримувати визначені їм військові підрозділи. Втім, запровадження ландратських долей бажаних результатів не дало. У листопаді 1718 року Петро I почав податну реформу – подвірний оклад замінювався подушним [39, с. 24-27].

Для служилих людей Білгородського, Севського, Тамбовського і Козанського розрядів знаком став 1719 рік. Особи, котрі продовжували володіти пожалуваними раніше підпомічницькими дворами, отримали право називатись і писатись однодвірцями (малось на увазі володіння колишнім підйомним двором). Відтоді ж термін “однодворець” став вживатися на офіційному рівні. При цьому однодвірці отримали право відпускати своїх селян на волю за відкуп [40, с. 22]. (Втім, сенатським указом 1794 року однодвірцям було заборонено відпускати селян, на тій підставі, що вони перебувають з ними в однаковому подушному окладі, а право звільняти селян є привілеєм дворянства. Вже 1809 року цю заборону відмінили. У 1827 році однодвірницьких селян було звільнено від оброку, оскільки ті несли аналогічну повинність зі своїми володарями. У 1842 році однодвірцям дозволили клопотатися щодо заслання селян до Сибіру на поселення “за дурное поведение и дерзкие поступки”) [41, с. 472-473].

У травні 1719 року ландратські долі було скасовано. Замість колишніх восьми губерній, Петро I запровадив одинадцять, поділених на 50 провінцій. (Так, у Київській губернії замість десяти ландратських долей, залишили чотири колишні провінції). Замість ландратських долей цар впровадив дистрикти. Дистрикт являв собою особливий округ у складі провінції, з котрого збирались кошти на утримання того, чи іншого полку. Кожна провінція поділялась на п'ять дистриктів. (Спочатку дистрикти нарізались по 1500 – 2000 тяглих дворів на кожен. При цьому повіт міг дробитися на декілька дистриктів, а в інших навпаки, два невеликі повіти об'єднувались в один дистрикт; траплялось і так, що кордони повіту могли співпадати з кордонами дистрикту). Кількість дистриктів співпадала із числом армійських полків. Розмір дистрикту залежав від типу полку (піхотного чи драгунського). Так, на утримання піхотного полку необхідно було щорічно збирати 16 200 руб., а на утримання драгунського – 47 945 руб. Із розрахунку збору 74 коп. з податної душі, дистрикт піхотного полку становив 21 892 ревізькі душі, а драгунського – 60 797 душ [42, с. 42 – 49, 140, 352, 424 – 426, 443]. З 1722 року на утримання солдата піхотного полку призначалось 35 душ, а драгунського – 50 [43, № 3901]. (Гвардія і флот утримувалися за рахунок митних і кабацьких зборів).

Збір подушної податі і рекрутські набори в межах дистрикту покладалися на земського комісара призначеного урядом, а бо комісара від землі, обраного із складу місцевих дворян. Комісару допомагав штаб-офіцер з військовою командою (від закріпленого за дистриктом полку) [44, № 4328]. У травні 1724 року, для посилення військово-каральних засобів на місцях і безпосереднього збору солдатами полку подушної податі, було видано указ про поселення полків на постійні квартири по так званому “Плакату”. Центрами дистриктів стали полкові штаби. Солдатів розквартирували по селах. (Фактично полки поселялися в межах своїх дистриктів). Втім, частина полків залишилась на квартирах далеко за межами своїх дистриктів [45, с. 113-118]. У таких випадках зібрані кошти доправлялися у полки земськими комісаріатами. Так, у провінціях Київської і Азовської губерній знаходились дистрикти Українського драгунського польового корпусу, котрий розквартирувався на території Гетьманщини і Слобожанщини, а також дистрикти гарнізонних піхотних полків Київської провінції. (Українські дистрикти мали наступний вигляд: Курський дистрикт Астраханського драгунського полку, Севський дистрикт Глухівського гарнізонного полку і т. п.) [46, с. 47-49].

За встановленим у 1724 році порядком оподаткування, поміщицькі і дворові селяни мали сплачувати по 74 коп. на рік *“и больше никаких денежных и хлебных податей и подвод не имеют, и платить не повинны, разве то за деньги”*. Державні селяни (посадські і чорносошні) мали додатково сплачувати 40 коп., позаяк вони *“себе помещиков и никаких владельцев, кроме императорского величества, не имеют”* [47, № 4503]. (У 1727 році подушний податок для поміщицьких і дворових селян зменшили на 4 коп). Із старовірів-розкольників податок стягувався у подвійному обсязі. Купці сплачували встановлену долю із заявленого капіталу. Однодвірці і люди старих служб Київської і Азовської губерній мали сплачувати по 80 коп. на утримання полків Українського драгунського польового корпусу. Крім подушної податі, державні селяни, до яких були зараховані однодвірці і люди старих служб, відбували натуральні повинності: приймали солдатів до хат на постій, надавали військам підводи і коней, ремонтували фортеці і мости тощо. Поселення полків по дистриктах лягло на плечі самих лише державних селян і швидко привело до їх розорення. Однодвірці із числа колишніх дворян почали протестувати проти зрівняння їх із державними селянами і по кожному випадку вимагали роз’яснень від Сенату. Усіх, хто чекав на відповідь, до списків не включали [48, № 4533]. У 1727 році поселення полків за “Плакатом” скасували. (До цієї системи ще повернуться у 1730 – 1736 роках). У свою чергу, система дистриктів виявилась дієвою. Її скасують лише у 1775 році [49, с. 30-36, 62-67, 99-101].

Переможне завершення Північної війни розв’язало руки молодій Російській імперії на півдні. Проголошений наприкінці 1721 року імператором і *“Отцом Отечества”*, Петро I Великий планував розширити межі своєї держави за рахунок прикаспійських територій, закріпити свої позиції у Персії і взяти під свою руку православні народи Закавказзя. Крім того, російський самодержець не полишав ідею стати у найближчому майбутньому протектором придунайських і балканських православних народів. (При цьому долю Кримського ханства можна було легко передбачити). У 1722 році імператор особисто повів свої війська до Персії. У свою чергу, Оттоманська Порта, захищаючи власні інтереси на Кавказі та у Персії, вирішила завдати росіянам превентивного удару силами кримського хана. Перед російським урядом постало питання надійного прикриття кордону з боку південних степів.

У 1722 році для створення додаткового прикордонного війська Петро I вирішив залучити неохоплені реформами однодвірців південних провінцій, а саме: Орловської, Білгородської і Севської провінцій Київської губернії, а також Воронежської, Селецької і Тамбовської провінцій – Азовської губернії [50, № 3994]. На початку грудня Сенат розробив положення про ланд-міліцію. Новосформованим полкам Військова колегія збиралась видати списані польовими військами мундири, озброєння і амуніцію. Платню ланд-міліція мала отримувати таку саму, як і гарнізонні війська. Навчання ланд-міліціонерів покладалось на відстаних офіцерів. В цьому положенні йшлося наступне: *“прежние ландмилицкие полки в Киевской и Азовской губерниях как наискорее собрать, а которые из оных куда взяты или померли, вместо оных, такие и чего против прежнего наряда 1713 года в тех губерниях в указанное число было не добрано, собрать тех губерний всех провинций из однодворцев, из копейщиков и рейтар, из драгун, из солдат, из казаков, и пушкарей, и затинчиков, и из прочих тому подобных чинов Киевской губернии в Севску, из Азовской губернии на Воронеже ... и быть им в команде Киевской губернии у генерал-губернатора князя Трубецкого, а Азовской губернии у губернатора Измайлова”* [51, № 4131].

Втім, вже у січні наступного року, замість ланд-міліції, Петро I вирішив наwerbувати гусарів із сербів і волохів. Було прийнято рішення про збір із однодвірців грошей не на ланд-міліцію, а на гусарів [52, № 4138]. Однак у Сенаті підраховували, що для цього треба набагато більше коштів. Кінний ланд-міліцький полк коштував у 3,6 рази дешевше, ніж драгунський польовий, і у 1,7 рази, ніж драгунський гарнізонний. До того ж вербувати за кордоном нікого не треба. У 1723 році на *“Великоросійській Україні”* однодвірців і низових служилих людей старої служби налічувалось 333 795 душ чоловічої статі. Цього було більш ніж достатньо. То ж імператора вдалося схилити до формування ланд-міліції [53, с. 319-320]. 04.04.1723 Петро I видав указ про покладення подушної податі *“на українцев”*, за яким, окрім щорічного восьмигривненого (80 коп.) подушного збору, покладеного раніше на утримання драгунських полків Українського корпусу (котрий сплачували комісарам дистриктів), запроваджувався додатковий щорічний чотиригривнений (40 коп.) ланд-міліцький збір (сплачувався в ланд-міліцький комісаріат). В імператорському указі говорилося, що за рахунок чотиригривненого збору мали створити *“ландмилицию конную, и сделать их столько, сколько денег сих будет; а жалованья рядовым по 6 рублей в год безпеременно, ... и быть им нерегулярными”* [54, № 4191]. Слідом Сенат видав указ, за яким дві третини ланд-міліції мали бути озброєні фузеями і палашами, а решта – парю пістолетів і списом (на зразок колишніх рейтарів і копійщиків) [55, № 4195].

Підготовку держави до нової війни з османами було розпочато з будівництва гребних флотилій, котрі мали діяти на Чорному і Азовському морях. Так, на початку 1723 року поблизу Брянська (на р. Десні) розпочалось будівництво Дніпровської гребної флотилії, а у Таврові (на р. Вороніж) – Донської гребної флотилії. В той же час, на Гетьманщині і Слобожанщині розпочалось облаштування армійських провіантських магазинів. Для надійного прикриття верфей і магазинів від ворожих диверсій підвищувалась боєготовність південно-західних прикордонних військ. Тоді ж за наказом імператора по всьому кордону Київської і Азовської губерній *“вглубь земли от 100 до 150 верст”* було запроваджено сигнальні маяки-піраміди і караули *“какяя уже по Царицинской линии от Волги до Дона учреждены”* [56, № 4137, 4171]. За прикладом

Царицинської укріпленої лінії, побудованої впродовж 1718 – 1723 років, в Сенаті розглядалися проекти зведення від Дону до Дніпра ряду фортець, зв'язаних валом реданного типу [57, с. 239].

У квітні 1723 року було оголошено про формування на Україні армії і визначено порядок її фінансування за рахунок населення Київської і Азовської губерній. Імператорським указом від 29.04.1723 головним командиром над регулярними і нерегулярними військами “Україны” (білгородського і севського розрядів), Слобожанщини, Гетьманщини і Донської області, призначався генерал-аншеф князь Михайло Михайлович Голіцин (рідний брат колишнього київського генерал-губернатора Д. Голіцина). Новопризначеному на Україну генерал-аншефу було напряму підпорядковано воронезького, білгородського і севського воєвод. Як організатор вищого рангу, головнокомандувач мав планувати дії військ, організовувати їх взаємодію, управління і забезпечення. Головнокомандувачу напряму підпорядковувались усі польові, гарнізонні і нерегулярні війська від Дніпра до Волги, а також усі місцеві губернські служби. У свою чергу, на Київського і Азовського генерал-губернаторів покладалась наступні військові функції: організація форпостної і розвідувальної служб; управління прикордонними військами; будівництво і ремонт фортець; забезпечення царських гарнізонів; організацію робіт на комунікаціях губерній; забезпечення збору провіанту до армійських магазинів і транспортних засобів на випадок війни [58, № 4191, 4195, 4196, 4200].

Вже у травні 1723 року почали формувати п'ять кінних ланд-міліцьких полків. Комплектація полків проводилась в Київській і Азовській губерніях набором 1 рядовий із 16 осіб призовного віку. Кожен полк мав складатися із десяти рот по 150 солдатів кожна [59, № 4223]. Із п'яти полків два були регулярними (А. Геніна і Є. Карамзіна), а три – нерегулярними (А. Кігіча, А. Дунаї, П. Аксакова). Наступного року сформують ще один нерегулярний полк [60, с. 47]. Ober-фіцерами в регулярні полки призначили драгунських унтер-офіцерів, а в нерегулярні полки – колишніх гусарських офіцерів (із числа волохів і сербів). Офіцерські посади у полках були наступні: в регулярному полку із штаб-офіцерів полковник, підполковник і майор, а в ротах – капітан, поручик і прапорщик; в нерегулярному полку – полковник, в ротах капітан і хорунжий, а замість унтер-офіцерів – урядники [61, с. 160]. Ober-офіцери регулярних полків отримували гарнізонне жалування, а нерегулярних – “*против их (регулярных) вполы*” [62, № 4205].

На початку 1724 року однодвірців, взятих в ланд-міліцію, було виключено із чотиригривного окладу, залишивши при восьмигривному, а решту – записано в державні селяни із дванадцятигривеним окладом (4 гривни з цього окладу йшло на ланд-міліцію). У плані збору грошової податі по відношенню до однодвірців було застосовано принцип кругової поруки, що дало поштовх до складення однодвірницької общини [63, № 4471]. Після остаточного перепису населення в державі, імператорським указом від 08.02.1725 на державних селян було покладено семигривенний оклад, а на однодвірців – ще й додатковий чотиригривенний ланд-міліцький збір (разом 1.10 руб.). Чотиригривенний ланд-міліцький збір мав надходити до канцелярії головнокомандувача на Україні М. Голіцина. (Ланд-міліція знаходилась у безпосередньому віданні головнокомандувача). Навесні того ж року восьмигривенний оклад для усіх державних селян було знижено до 74 коп. Відтак, однодвірці мали сплачувати 1.14 руб. [64, с. 312-314].

У 1724 році ланд-міліцію було переведено до розряду поселенських військ. Полки отримали назви від міст, де комплектувались: Орловський (князя І. Львова), Севський (С. Карамзіна), Курський (А. Кігіча), Путивльський (А. Дунаї), Рильський (при капітані Буніні), Брянський (при капітані Іваненкові). Посади полковників останніх двох полків залишалися вакантними для штаб-офіцерів гусарської служби із числа іноземців. При цьому, жалування ланд-міліції визначили таке ж, як і гарнізонним драгунським полкам (а нерегулярним полкам могло бути і того менше). То ж і не дивно, що не знайшовши потрібних людей, Військова колегія почала призначати в ланд-міліцію на офіцерські посади осіб *“из великороссийских отставных офицеров к тому способных”* [65, № 4539].

У цей самий час російський уряд намагався поселити на південному кордоні гусарські полки, вербуючи охочих на придунайських землях. Втім, з 1723 по 1725 рік вдалося набрати лише три сотні гусарів *“сербского и других народов”*, утримання котрих покладалось на Малоросійську колегію [66, с. 154]. У 1726 році Сербський гусарський полк у складі чотирьох рот було підпорядковано Військовій колегії [67, с. 8]. Озброєння і спорядження гусарського полку було таке ж, як і драгунського, за виключенням того, що замість фузей з багнетами були карабіни і піки. У 1728 році, за наказом М. Голіцина, гусарів поселили в Бахмутській провінції поблизу м. Тор [68, № 6062].

Між тим, на 1725 рік чисельність ланд-міліції становила 6282 особи. Командування ланд-міліцією було доручено генерал-лейтенанту графу О.-Г. Дугласу. За постановою Сенату кожен ланд-міліцький полк мав бути тисячного складу (10 рот по 100 солдатів): регулярні – по 1063 особи, а нерегулярні – по 1041 особі [69, с. 22]. Солдатська служба в ланд-міліції мала тривати 15 років. Ланд-міліціонери відбували службу в літню пору (з початку травня до кінця жовтня, коли у полі була трава коням). В зимовий час, у випадку загрози татарського набігу, ці полки мали виходити на вказані місця для прикриття небезпечних ділянок. Нерегулярні полки прикривали кордони Слобожанщини, а регулярні – по черзі несли службу під Києвом [70, с. 72, 90].

Забезпечувались ланд-міліцькі полки так само як і гарнізонні драгунські: озброєння, амуніція, а також стройові коні списувались їм польовими драгунськими полками. (Польові драгуни отримували зброю на п'ять років, солдатську амуніцію – на три, а коня – на 15 років). Із кінської амуніції ланд-міліція отримувала списані сідла німецького зразка (з чемоданом, кобурами для пістолетів і башмаком для рушниц), а також чепраки, попони, мундштуки, перев'язі і т. ін. Нестройових обозних коней (120 на полк), вози (60 на полк), намети (160 на полк), а також шанцевий інструмент (заступи, лопати, кирки, сокири, коси) – купували за рахунок ланд-міліцького збору. Усі рядові і унтер-офіцери отримали списані мундири польових драгунських полків [71, с. 160-163]. (Впродовж 1720 – 1732 років вбрання польового драгуна складалось із широкого синього *“василькового”* кафтану з обшлагами і коміром білого кольору, білого камзолу і білих штанів з лосиної шкіри, білої полотняної краватки, чорної трикутної шляпи з білою окантувальною смужкою, темнозеленої епанчі, ботфортів зі шпорами, а також черевиків з панчохами для пішого строю). На майбутнє планувалося забезпечити ланд-міліцію новими мундирами гарнізонних драгунських полків. (Гарнізонні драгунські полки мали зелені мундири з обшлагами і коміром червоного кольору, а також червоні лосині камзоли і штани). Впродовж перших п'ятнадцяти років в обмундируванні ланд-міліції одноманітності не було. (Від польових

драгунських полків спочатку надходили старі синьо-червоні мундири, а згодом синьо-білі. Списані мундири були різного стану і якості виготовлення сукна. Тому ланд-міліцькі підрозділи мали досить строкатий вигляд і різнилися усіма відтінками синього, білого, червоного і зеленого кольорів). У перші роки бракувало і відповідної зброї; дві третини ланд-міліції мали драгунські шпаги старого зразка і фузеї з багетами, а решта – піки і два пістолети. Згодом регулярні ланд-міліцькі полки отримали однакове з польовими драгунами озброєння: карабін, пістолет і палаш. Полкових трифунтових гармат і кавалерійських мортирців, котрі були на озброєнні польових драгунських полків, ланд-міліція не мала [72, с. 29-31, 122-126].

Треба зазначити, що ідея створення ланд-міліції була досить слушною. Так, за рахунок ланд-міліції, яка комплектувалась з однодвірців віком від 15-ти до 30-ти років, в державі зменшувалась рекрутська повинність до регулярного війська. Податна повинність населення центральних губерній також зменшувалась, бо забезпечення ланд-міліції покладалось лише на однодвірців. У свою чергу, видатки держави на ланд-міліцію були незначними; служба ланд-міліціонера в значній мірі забезпечувалась його помістним (колишнім батьківським) земельним пожалуванням. Саме тоді Петро I розпочав впроваджувати поселення польових полків за міліційним принципом, що, на його думку, могло значно здешевити утримання армії. Проте, ці заходи не дали бажаного результату і лише призвели до військової колонізації армією своєї ж держави. (Наприкінці 20-х років XVIII століття уряд згорне цю програму).

28.01.1725 Петро I помер. Втім питання реваншу щодо його Прутської конфузії, а разом із тим і питання поліпшення охорони південних кордонів, не знімалося. Реалізація цих планів покладалась на найближчих сподвижників покійного самодержця, котрі за правління Катерини I і Петра II продовжували очолювати урядові установи і входили до складу Верховної таємної ради (1726 – 1730), як найвищого дорадчого органу при імператорській особі.

Підготовка до війни стала причиною змін в адміністративно-територіальному устрої південно-західних губерній. Так, у 1725 році Азовську губернію було перейменовано у Воронежську. У складі цієї губернії залишилось п'ять провінцій: Воронежська, Єлецька, Тамбовська, Шацька і Бахмутська. У відання воронезького губернатора було передано Білгородський і Севський роз'язди. На початку 1727 року було утворено Білгородську губернію, до складу якої увійшли Білгородська, Орловська і Севська провінції разом із усією Слобожанщиною. Білгородський і воронезький губернатори у військово-організаційних питаннях підпорядковувалися київському генерал-губернатору. На київського генерал-губернатора покладалась оборона Малоросії, Слобожанщини і Бахмутської провінції. Йому напряму підпорядковувалися Українська (гарнізонна) дивізія і Український (польовий) корпус. Ступінь повноважень київського генерал-губернатора у прикордонних конфліктах визначала Верховна таємна рада.

Впродовж 1726 – 1727 років в Сенаті розглядалися проекти реформування ланд-міліції за австрійським та шведським зразками. Ставка уряду на ланд-міліцію не випадкова. На початку XVIII століття вся Європа “покрилась ланд-міліціями”. (Так, лише Австрійська корона на той час мала 72 тис. ланд-міліції). Російській імперії було потрібне додаткове дешеве військо, утримання якого лягало б на плечі населення окраїн. З метою створення ланд-міліції за європейським зразком на російську службу були найняті генерал-майори Гейне (Гейн) і Генденрейх, яким була знайома “шведська система”. (З останньої чверті

XVII століття в основі комплектування і забезпечення армії Шведського королівства були дві поселенські системи – шведська і фінська. При шведській поселенській системі з кожної ділянки оброблюваної землі – індельти – селянські двори виставляли одного солдата, надавши йому земельний наділ, будинок, провіантське забезпечення на службу і гроші на мундир. Малі індельти виставляли піхотинців, а великі – кавалеристів (разом із кіньми). Зброю і амуніцію солдату надавала держава. При вступі на службу солдат навчався кілька місяців, а надалі, в мирний час, раз на рік відбував кількатижневий збори. У випадку загибелі або каліцтва солдата на війні індельта мала виставити йому заміну. При фінській поселенській системі господар визначеного місцевою адміністрацією земельного наділу – рустхолу – споряджав одного кінного міліціонера, зазвичай сина чи племінника, котрий в мирний час мав жити на території рустхолу і забезпечуватися з нього. При цьому в поміч господарю такого рустхолу приписувалося одне або декілька сусідських господарств). Наприкінці 1726 року Верховна таємна рада почала розглядати проекти генералітету щодо поліпшення охорони південно-західного кордону. У січні 1727 року Катерина I видала маніфест стосовно запровадження змін в утриманні армії. В одному з пунктів маніфесту йшлося про нагальність вивчення шведського досвіду “... *каким образом у них в мирное время солдаты стоят в земле по крестьянам и на них работают...*”, з тим, щоб відродити старі вітязині аналоги (коли солдати і рейтари отримували за службу землю) [73, с. 120-125].

При розгляді шведських прикладів виявилось, що подібним чином відбувалось комплектування і забезпечення полків Білгородського та Севського розрядів. Не обійшла Верховна таємна рада своєю увагою і українські козацькі формування. У першу чергу її цікавили особливості організації служби і забезпечення козаків, котрі б можна було застосувати по відношенню до ландміліції. І справді, з кінця XVII століття подібний вищезгаданим принцип існував в гетьманських і слобідських полках. Так, наприклад, в одному з документів гетьманської канцелярії від 1698 року у якості підпомічників значаться вкрай зубожілі козацькі родини або окремі особи, котрі допомагали “*тяглым людям*” утримувати сердюцькі (охочепіхотні) і компанійські (охочекомонні) полки. На Слобожанщині впродовж 1697 – 1700 років збіднілих козаків приписували до виборних “компутських” козацьких дворів згідно поіменних розписів: за “*почтеннейшим компанейцем*” записувалося 2-4 підпомічники, а за “*хутишим*” – 5-7. До старшин, в залежності від рангу, приписувалося від кількох десятків до кількох сотень підпомічників [74, с. 24-25].

Впродовж 1723 – 1727 років головнокомандуючий військами на Україні князь М. Голіцин (з 1725 р. генерал-фельдмаршал, а з 1726 р. – президент Військової колегії) провів ряд заходів щодо малоросійських і слобідських козаків, насамперед для підвищення їх боєготовності і “*для лучшаго охранения их жилищ*” [75, с. 149]. Зокрема, малоросійських і слобідських козаків було звільнено від посылки на службу до Низового (Прикаспійського) корпусу, оскільки ті масово помирали від хвороб, викликаних нездоровим кліматом і поганим харчуванням [76, с. 109]. Натомість для них було введено відкуп від цієї служби у розмірі трьох рублів. Ці гроші йшли драгунам, котрі замість козаків працювали на зведенні фортець [77, с. 176, 200]. Наступними кроками М. Голіцина були: 1) створення слобідських регулярних рот (на базі котрих згодом сформуєть Слобідський драгунський полк); 2) переведення усіх

слобідських компанійців у відання Військової колегії (що прирівнювало їх до російських військовослужбовців) [78, № 4197, 4867].

До цього треба додати, що у справі охорони кордону російський уряд не зупинявся на створенні ланд-міліції і впорядкуванні слобідського козацтва. Паралельно робились спроби створення інших прикордонних поселенських формувань міліційного типу.

Так, на засіданнях Верховної таємної ради неодноразово розглядалися варіанти реформування сердюцьких та компанійських полків гетьманського регіменту. (Ці полки, на відміну від реєстрових, знаходились на постійній службі: сердюки несли гарнізонну, а компанійці – прикордонну службу. На сердюків і компанійців також покладались поліцейські функції. Спосіб комплектації цих військ був подібним до російського прибору. Найманці отримували цілком пристойне щорічне жалування, забезпечувались зброєю, боєприпасами і мали повне утримання з Генерального скарбу Гетьманщини. За способом служби сердюки і компанійці були скоріше солдатами, ніж козаками) [79, с. 39]. Відразу після смерті гетьмана І. Скоропадського і запровадження Малоросійської колегії з реєстрових (городових) козаків планувалось наwerbувати 8 сердюцьких і 7 компанійських полків, котрі б отримували за свою службу грошове жалування. Втім, через небажання реєстровців записуватися до тих полків, президенту Малоросійської колегії С. Л. Вельямінову не вдалось реалізувати цей задум [80, с. 153-154]. Згідно *“Решительных пунктов”* 1728 року гетьману Д. Апостолу не дозволялося тримати більше трьох полків найманого війська [81, с. 95 – 96]. Сердюцькі полки було скасовано, а три компанійські звели у два (Павлова і Часника), вдягли в темнозелені козацькі однострої і перевели на регулярний спосіб служби [82, с. 53].

Впродовж 20-х років XVIII століття ситуація на південному кордоні була хронічно напруженою. У справі оборони південного кордону головну роль М. Голіцин відводив Українському драгунському польовому корпусу. Кордон Малоросії охороняло шість драгунських полків, а кордон Слобожанщини – чотири. Корпус було розквартировано на території малоросійських козацьких полків, але поза межами полкових центрів – по селах і містечках. Між тим на Слобожанщині, у кожному козацькому полковому центрі, було розквартировано по одному піхотному гарнізонному полку Української дивізії [83, с. 324-326].

Які війська задіявались для охорони південного кордону можна побачити із розпису, складеного М. Голіциним у квітні 1728 року. Так, *“для предосторожности от набегов неприятельских и удержания беглецов из-за границы”* було виставлено: по кордону Малоросії – 9 драгунських і 1 ланд-міліцький (Рильський нерегулярний); по кордону Слобожанщини – 4 драгунських і 5 ланд-міліцьких (регулярні Орловський і Севський, а також нерегулярні – Брянський, Курський і Путивльський). Команди слобідських козаків стояли у місцях можливих проходів супротивника: Охтирського полку – під Коломаком; Харківського – під Ракитиним; Сумського – в Покровській фортеці; Ізюмського і Острогозького *“в пристойных тех полков местах с подрапорными по 25 человек”*. Київський генерал-губернатор генерал-аншеф граф І. Вейсбах (він же очолював Український польовий корпус) перебував у Полтаві. Київський віце-губернатор генерал-лейтенант граф В. Шереметьєв (очолював Українську гарнізонну дивізію) перебував в містечку Опішні Полтавського полку [84, с. 304-309].

У травні 1729 року М. Голіцин подав Верховній таємній раді розпис однодвірного чотиригривенного окладу: Воронезька губернія – 142 606 душ

чоловічої статі; Білгородська губернія – 174 292 душі чоловічої статі. Всього – 316 898 душ = 126 759 руб. 20 коп. Тоді ж було вирішено збільшити кількість ланд-міліцьких полків до десяти. За указом Верховної таємної ради від 19.05.1729 з однодвірного населення почали набирати людей до нових полків. Цим питанням безпосередньо займалась Воїнська комісія Сенату. Одного рекрута брали з кожних 62 душ: всього 5100 чоловік. Оскільки, відповідно до сенатського указу від 11.02.1724, взятий до ланд-міліції однодворець виключався з подушного чотиригрівенного окладу, то оклад тепер мали виплачувати 311 798 душ. За рік нараховувалось 124 719 руб. 20 коп. Ця сума призначалась для річного жалування 10 ланд-міліцьким полкам і мала становити 93 289 руб. 90 коп. [85, с. 684, 688]. Окрему суму виділяли на коней. Коней для полків належало купувати з ланд-міліцького збору по 8 руб. за голову. Всього на 5100 коней виділялось 40 800 руб. Кожному ланд-міліціонеру, *“против того, как даётся в армейском полку на упалья лошади”*, видавалось по одному рублю ремонтних грошей на рік. На провіантське забезпечення ланд-міліції уряд коштів не виділяв. В мирний час ланд-міліціонери мали вдовольнятися власним провіантом, а *“в дальнем отлучении”* провіант виділявся з армійських магазинів. Якщо ж провіант і фураж купували у *“обывателей”*, то закупівля мала відбуватися за підрядними (армійськими закупівельними) цінами або *“в заплату из ландмилицких сумм”* [86, с. 690].

З приходом до влади імператриці Анни Іоаннівни (01.03.1730) ситуація на південних окраїнах Росії кардинально змінюється. Імперія розпочинає підготовку до підкорення Кримського ханства і просування на південний схід за р. Яік. По всьому південно-східному кордону будуються оборонні лінії. На початку 1730 року князь М. Голіцин потрапляє в опалу через участь у змові *“верховників”* по обмеженню імператорської влади, отримує відставку і незабаром помирає. Усі військові справи на Україні переходять у відання графа І. Вейсбаха. При цьому Українська ланд-міліція потрапляє під особливу дирекцію президента Військової колегії генерал-фельдмаршала графа Б.-Х. Мініха. Період правління Анни Іоаннівни позначився на *“великоросійській Україні”* помітними змінами. Подальша розбудова Української ланд-міліції невід’ємно пов’язана із зведенням на південному кордоні Гетьманщини і Слобожанщини Української укріпленої лінії та створення із українських ланд-міліцьких полків окремого регулярного прикордонного корпусу. А це вже наступна сторінка історії Української ланд-міліції.

Підводячи підсумки, можемо сказати, що необхідність створення, стан і форма діяльності Української ланд-міліції впродовж 1713 – 1729 років визначалися завданнями, котрі у той чи інший момент поставали перед Російською державою. Перша спроба створення прикордонного напіврегулярного війська із південноросійського українного населення (1713) виявилась невдалою. Надалі, у зв’язку із насуванням загрози з боку Туреччини і Криму (1722 – 1723), із однодвірців та людей старих служб Білгородської і Воронежської губерній було сформовано Ланд-міліцію київської губернії (офіційно це військо іменуватиметься Українською ланд-міліцією лише з осені 1730 року). Разом з тим, невірно було б стверджувати, що з появою кінної ланд-міліції ситуація на кордоні київської губернії помітно покращилась. У перші роки свого існування (1724 – 1729) це військове формування являло собою ополчення, яким лишень могли прикрити ту чи іншу проблемну ділянку оперативної лінії. Щоправда за рахунок ланд-міліцьких полків було вдалося дещо зменшити навантаження на задіяні в обороні південного кордону регулярні

війська. При цьому про колонізацію прикордонних земель не могло бути й мови, оскільки залучені до служби однодвірці мали достатньо землі і угідь у межах своїх округів.

Джерела та література:

1. Беляев И.Д. О сторожевой, станичной и полевой службе на польской Украине Московского государства, до царя Алексея Михайловича. – М., 1846.
2. Павлов-Сильванский Н. Государевы служилые люди. Происхождение русского дворянства. – СПб., 1898.
3. Чернов А.В. Вооружённые силы Русского государства в XV – XVII вв. С образования централизованного государства до военных реформ при Петре I. – М., 1954.
4. Павлов-Сильванский Н. Государевы служилые люди. Происхождение русского дворянства. – СПб., 1898.
5. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года (*Дали ПСЗРИ*). – СПб., 1830. – Т. III.
6. Калынычев Ф.И. Правовые вопросы военной организации Русского государства второй половины XVII века. – М., 1954.
7. Багалеј Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1886 г. – Кн. 2. – М., 1887.
8. Павлов-Сильванский Н. Государевы служилые люди. Происхождение русского дворянства. – СПб., 1898.
9. Павлов-Сильванский Н. Государевы служилые люди. Происхождение русского дворянства. – СПб., 1898.
10. Советская историческая энциклопедия. – Т. 10. – М., 1967.
11. Недосекин В.И. Четвертное землевладение однодворцев юга России в XVII веке // Труды Воронежского университета. – Воронеж, 1960. – Т. 33. – Вып. 1. – С. – 105-114.
12. Багалеј Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1886 г. – Кн. 2. – М., 1887.
13. Чернов А.В. Вооружённые силы Русского государства в XV – XVII вв. С образования централизованного государства до военных реформ при Петре I. – М., 1954.
14. Пірко В.О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (друга половина XVII – XVIII ст.). – Донецьк, 2007.
15. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. III.
16. Павлов-Сильванский Н. Государевы служилые люди. Происхождение русского дворянства. – СПб., 1898.
17. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VI.
18. Рабинович М.Д. Полки Петровской армии 1698 – 1725. Краткий справочник / Под ред. Л.Г.Бескровного // Труды государственного исторического музея. – Вып. 48. – М., 1977.
19. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке. – М., 1958.
20. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – Ч. 2. – СПб., 1899.
21. Баиов А. Русская армия в царствование Анны Иоанновны. Война России с Турцией 1736 – 1739 годов: В 2 т. – Т. 1. Первые три года войны. – СПб., 1906. – Примечания.
22. Ласковский Ф. Опыт исследования инженерного искусства после императора Петра I до Екатерины II // Материалы для истории инженерного искусства в России. – Ч. III. – СПб., 1865.
23. Масловский Д.Ф. Северная война. Документы 1705 – 1708 годов // Сборник военно-исторических материалов. – Вып. I. – СПб., 1892.
24. Шпитальов Г.Г. Бойові дії на території України в період “Східної кризи” (російсько-турецької війни 1710 – 1713 рр.) // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 13. – К., 2006. – С. 78-105.

25. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – Ч. 2. – СПб., 1899.
26. Масловский Д.Ф. Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 1. Поход Апраксина в Восточную Пруссию (1756 – 1757 гг.). – М., 1886.
27. Грушевський О. По катастрофі. Розквартирування російських полків на Україні // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. LXXVIII. – 1907.
28. Шпитальов Г.Г. Українська ландміліція (1713 – 1769) // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – № 1. – Запоріжжя, 2008. – С. 214-226.
29. Мышлаевский А.З. Крепости и гарнизоны Южной России в 1718 году. – СПб., 1897.
30. Рабинович М.Д. Полки Петровской армии 1698 – 1725. Краткий справочник / Под ред. Л.Г.Бескровного // Труды государственного исторического музея. – Вып. 48. – М., 1977.
31. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. V.
32. Баиов А. Курс истории русского военного искусства. – Вып. 2. Эпоха Петра Великого. – СПб., 1909.
33. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке. – М., 1958.
34. Мышлаевский А.З. Крепости и гарнизоны Южной России в 1718 году. – СПб., 1897.
35. Иванов П.А. Обзорение состава и устройства регулярной русской кавалерии от Петра Великого до наших дней. – СПб., 1864.
36. Мышлаевский А.З. Записки, собранные по повелению императора Павла I о начале регулярного войска, о Ново и Славяно-сербских поселениях, о полках гусарских и пандурских и о военных школах // Сборник военно-исторических материалов. – Вып. XVI. – СПб., 1904.
37. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке. – М., 1958.
38. Шпитальов Г.Г. Військова служба запорозького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735 – 1739 та 1768 – 1774 років. – Запоріжжя, 2004.
39. Мрочек-Дроздовский П.Н. Областное управление России XVIII века до учреждения о губерниях ноября 1775 года. – Ч. 1. Областное управление эпохи первого учреждения губерний (1708 – 1719 гг.). – М., 1876.
40. Баиов А. Русская армия в царствование Анны Иоанновны. Война России с Турцией 1736 – 1739 годов: В 2 т. – Т. 1. Первые три года войны. – СПб., 1906. – Примечания.
41. Яблочков М. История дворянского сословия в России. – Смоленск, 2003.
42. Богословский М.М. Областная реформа Петра Великого: Провинция 1719 – 1727 гг. – М., 1902.
43. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VI.
44. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
45. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке. – М., 1958.
46. Мрочек-Дроздовский П.Н. Областное управление России XVIII века до учреждения о губерниях ноября 1775 года. – Ч. 1. Областное управление эпохи первого учреждения губерний (1708 – 1719 гг.). – М., 1876.
47. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
48. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
49. Готье Ю.В. История областного управления в России от Петра I до Екатерины II. – Т. 1. Реформа 1727 года. Областное деление и областные учреждения 1727 – 1775 гг. – М., 1913.
50. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VI.
51. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VI.
52. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
53. Багалеи Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1886 г. – Кн. 2. – М., 1887.
54. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
55. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.

56. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
57. Молдавський Р. Проектування укріплених ліній на південних кордонах Російської імперії в XVIII ст. // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 13. – К., 2006. – С. 237-258.
58. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
59. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
60. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке. – М., 1958.
61. Брикс Г. История конницы. – Книга II. Примечания к “Истории конницы” Дж. Денисона. – М., 2001.
62. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
63. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
64. Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1886 г. – Кн. 2. – М., 1887.
65. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
66. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. 1726 – 1730 гг. / Под ред. Н.Ф.Дубровина. – Т. I. (Февраль – июль 1726 г.) // Сборник Императорского Русского исторического общества (*Дали* СИРИО). – Т. 55. – СПб., 1886.
67. Мышлаевский А.З. Записки, собранные по повелению императора Павла I о начале регулярного войска, о Ново и Славяно-сербских поселениях, о полках гусарских и пандурских и о военных школах // Сборник военно-исторических материалов. – Вып. XVI. – СПб., 1904.
68. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VIII.
69. Байов А. Русская армия в царствование Анны Иоанновны. Война России с Турцией 1736 – 1739 годов: В 2 т. – Т. I. Первые три года войны. – СПб., 1906. – Примечания.
70. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – Ч. 2. – СПб., 1899.
71. Брикс Г. История конницы. – Книга II. Примечания к “Истории конницы” Дж. Денисона. – М., 2001.
72. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – Ч. 2. – СПб., 1899.
73. Петрухинцев Н.Н. Царствование Анны Иоанновны: формирование внутривластного курса и судьбы армии и флота 1730 – 1735 гг. – СПб., 2001.
74. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII століття. – К., 1969.
75. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. – Т. VI. (Июль – декабрь 1728 г.) // СИРИО. – Т. 84. – СПб., 1893.
76. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. – Т. II. (Август – декабрь 1726 г.) // СИРИО. – Т. 56. – СПб., 1887.
77. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. 1726 – 1730 гг. / Под ред. Н.Ф.Дубровина. – Т. I. (Февраль – июль 1726 г.) // СИРИО. – Т. 55. – СПб., 1886.
78. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. VII.
79. Иванов П.А. Обзорение состава и устройства регулярной русской кавалерии от Петра Великого до наших дней. – СПб., 1864.
80. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. 1726 – 1730 гг. / Под ред. Н.Ф.Дубровина. – Т. I. (Февраль – июль 1726 г.) // СИРИО. – Т. 55. – СПб., 1886.
81. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII століття. – К., 1969.
82. Байов А. Русская армия в царствование Анны Иоанновны. Война России с Турцией 1736 – 1739 годов: В 2 т. – Т. I. Первые три года войны. – СПб., 1906. – Примечания.
83. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. – Т. V. (Январь – июнь 1728 г.) // СИРИО. – Т. 79. – СПб., 1891.
84. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. – Т. V. (Январь – июнь 1728 г.) // СИРИО. – Т. 79. – СПб., 1891.
85. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. – Т. VII. (Январь – июнь 1729 г.) // СИРИО. – Т. 94. – СПб., 1894.

86. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета. – Т. VII. (Январь – июнь 1729 г.) // СИРИО. – Т. 94. – СПб., 1894.

Геннадій Шпитальов (*Запоріжжя, Україна*). **Становлення Української ланд-міліції (1713 – 1729).**

В статті розглядається процес становлення південноросійського ланд-мілицького війська і його прикордонна служба на Україні. Показано організаційно-функціональну структуру, а також особливості комплектації, управління, забезпечення і бойової підготовки південноросійських прикордонних військ. Визначено місце ланд-мілицейських полків в системі збройних формувань, задіяних в обороні Південної України.

Ключові слова: ланд-міліція, одноворець, драгун, рейтар.

Геннадий Шпиталёв (*Запорожье, Украина*). **Становление Украинской ланд-милиции (1713 – 1729).**

В статье рассматривается процесс становления южнороссийского ланд-милицкого войска и его пограничная служба на Украине. Показано организационно-функциональную структуру, а также особенности комплектации, управления, обеспечения и боевой подготовки южнороссийских пограничных войск. Определено место ланд-милицейских полков в системе вооружённых формирований, задействованных в обороне Южной Украины.

Ключевые слова: ланд-милиция, одноворец, драгун, рейтар.

Genadiy Shpital'off (*Zaporozhia, Ukraine*). **Becoming Ukrainian land-militian territorial troop (1713 – 1729).**

In the given article considers the process of becoming land-militian territorial troop South Russian and their border service on the Ukraine. Shown organizational and functional structure, and also features a complete set, governance, and combat training Southern Russian border troops. Defined place of land-militian regiments among the armed forces, involved in the defense of Southern Ukraine.

Key words: land-militia, odnovorets, dragoon, reiter.